

MUSICA DIVINA

ПСАЛТИР КОД ПРАВОСЛАВНИХ СРБА

Псалми Давидови или *Псалтир* је збирка од 150 старојеврејских религиозних песама, које су служиле у прастара времена, као и данас, за богослужбено појање у скинији и храму, као и за верско васпитање. У данашњој јеврејској Библији овај зборник се назива *Техилим* („Похвале“) или *Сефер њехилим* („Књига похвалних химни“).

Састављање Псалтира је почело веома рано – за владавине старојеврејског цара Давида, а окончано је и коначно уобличено око 170. године пре Христа, када је Псалтир унесен у канонски корпус Старог завета Светог писма као деветнаеста књига. Неки псалми, као што је 136. (у јеврејској масоретској редакцији 137.) испевани су у вавилонском ропству после 586. године пре Христа, што сазнајемо из самог садржаја: *На*

рекама Вавилонским, *יָאָמָה סֵפְתָאסְמוּ וַיֵּלֶאֱסָמוּ, קַדָּא סֵפְתָאסְמוּ סִינָא*. Ипак, већина псалама испевана је у време царства, 1000–586. године пре Христа, у том најславнијем раздобљу историје старог Израила.

Давидово име (јеврејски דָּוִד) значи „драги или вазљубљени“ или према вавилонском – „поглавица“. За овог славног владара знамо да је око 1012. године пре Христа дошао на двор цара јудејског Саула (владао 1020–1012. пре Христа), кога је забављао као дворски певач и свирач на киннору (јевр. קִנּוֹר) и небелу или невелу (јевр. לַבָּב), жичаном инструменту сличном старогрчкој китари, који се у псалмима од свих инструмената помиње највише – на дванаест места. Давид је Саула наследио на престолу и владао око 40 година, најпре државом Јудејом, а после грађанског рата и Израелом до 972. године пре Христа (2. Сам 2, 8 – 5, 5). Цар Давид је заслужан за освојење Јерусалима од Јевусеја. Овај свети град је прогласио престоницом јеврејског народа, који је ујединио окупивши дванаест племена. У Јерусалиму цар Давид је установио начин богослужења у коме је учествовало чак четири хиљаде певача и инструменталиста (!) одабраних од 38.000 чланова племена Леви (једног од ових 12 племена), о чему читамо у Првој књизи дневника (23, 5). Од тог времена међу Јеврејима се образовала посебна „каста“ храмовних појаца и свирача, која се сачувала и

после вавилонског ропства (Јездра 2, 41; 10, 24; Немија 7, 44).

Псалмодија (тј. певање у Храму) је уз приношење жртве било основни елемент старојеврејског богослужења. О томе се поје у 20. (стихови 23–26) и 50. псалму (стихови 14–23). Певање псалама при жртвоприношењу започињало је изливањем вина на жртвовану животињу, јер је певање могуће у радости срца, у складу са 15. стихом 103. (104) псалма: *И вино весели срце човека*. Штавише, псалми за свакодневно приношење жртава су били строго одређени. Тако је одређеним данима појан одређени псалам: суботом – 92, недељом – 23, понедељком – 45, уторком – 82, средом – 94, четвртком 81, петком – 93. Избор је пао на ове псалме, јер они наговештавају све оно што се догађало у дане стварања света.

У она прастара времена песници су уједно били и композитори мелодија. Тако у насловима 73 псалма (скоро половине књиге) стоји име цара Давида као аутора ових богонадахнутих песничко-музичких умотворина.

Јеврејску свету књигу псалама, Псалтир (гр. Ψαλτήριον), у јеврејској Библији *Техилим* (јевр. תהילים „Похвале“), хришћани су најпре прихватили у Александрији, граду који је основао Александар Велики (Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, 356

пре Христа – 323. пре Христа), 331. године пре Христа.

Према предању, које нам у писму брату излаже Аристеј, официр египатског цара Птолемеја II Филадельфа (285–247 пре Христа), овај учени цар је, на наговор свог библиотекара Димитрија из Фалирона (гр. Δημήτριος ὁ Φαληρεύς; око 350 – око 280. пре Христа), решио да обогати царску библиотеку преводом јеврејских светих књига на грчки језик, али истовремено и учини добро дело својим многобројним јеврејским поданицима који су заборавили језик својих праотаца. Цар је своје представнике послао у Јерусалим јудејском првосвештенику Елеазару с молбом да му пошаље Закон и по шест учених људи из сваког јеврејског племена. Да би молба успела, цар Птолемеј ослобађа сто двадесет хиљада јеврејских робова, шаље дивне поклоне првосвештенику Елеазару и сто талира сребра Јерусалимском храму. Елеазар заузврат шаље Закон и седамдесет два учена старца, по шест из сваког од дванаест јудејских племена. Димитрије Фалиронски је преводиоце одвео на острво Фарос близу Александрије, на коме је био велики светионик, једно од седам светских чуда. У току седамдесет два дана старци су начинили превод на грчки Мојсејевог петокњижја, који је добио латински назив *Septuaginta* („Седамдесеторица“, скраћено LXX), јер је у то време латински био службени језик.

Речи псалмодија (ψαλμοδία) и псалтир (Ψαλτήριον) су изведени од глагола ψάλλω („псало, тј. певам пратећи се на харфи као цар Давид“). Уз приношење жртве, псалмодија, тј. читање и певање псалама, били су основни елемент и окосница старојеврејског богослужења, које су већ први хришћани преузели, најпре у грчком, александријском преводу Седамдесеторице (lat. *Septuaginta*), а касније и у латинском преводу Светог Јеронима Стридонског (грч. Εὐσέβιος Σωφρόνιος Ἱερώνυμος, лат. *Eusebius Sophronius Hieronymus*, 331–420; 390. године почео да преводи Стари завет Светог писма).

Међу Србима је Псалтир од почетка био најчитанија библијска књига. У Карејском типиксу из 1199. Свети Сава Српски налаже да се у његовој испосници посвећеној Светом Сави Освештеном, читав Псалтир са 150 песама отпоје „на дан и на ношт“.¹ Овај налог Светог Саве Српског се поштује и данас, после више од осам векова.

Само у библиотеци нашег манастира Хиландара на Светој Гори Атонској чува се у око педесет шест рукописних Псалтира, а у богомољама широм српских земаља, сачувано је, чудом Божјим после свих ратова, збегова и стра-

¹ Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних њојмова*, Београд, 1974, стр. 274.

дања, чак више од две стотине рукописних кодекса ове старе свете књиге.

Рукописни кодекси псалтира из којих се са певнице манастира Хиландара појало више од осам столећа, заведени су у манастирској библиотеци под следећим бројевима: *Псалтир мали* 78, 79, 80, 84, 89, 90, 91, 113, 118, 121, 122, 123, 124, 154, 156, 453, 612, 614, 759/IV, 760/VI, 761/III.X; *Предговор* 80, 81, 87, 94, 98, 120; *Псалтир с њоследовањем* 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 108, 112, 114, 115, 120, 125, 155, 157, 615, 635, 761/II.IV.VI, 764/VIII; *Псалтир с тумачењем* (*Толкови њсалтир*) 116, 117, 119, 613, 762/I; *Псалтир св. Авјусџина* 730.²

Најстарији српски Псалтир са тумачењима (српскословенски „тлкованије“) јесте онај што га је 1346, за Бранка Младеновића (+ пре марта 1365), оца Вука Бранковића, писао Јован звани Богослов, у Борчу за време краља (потоњег цара) Стефана Душана Силног (око 1308 – Девол, 5. децембар 1355). Ту се тумачи сваки стих и полустих псалма. Нпр. Пс 97, 5/1: „Појте Господеви ва гуслех и ва гласе псаломсте“ тумачи се овако: „Са душеју сиреч, гусли бо душа јест, а цевца језик, без њего бо душа глаголати не может, с душеју и гласом велијем

² Димитрије Богдановић, *Кашалої ћирилских рукојиса манасџира Хиландара*, САНУ и Народна библиотека СР Србије, Београд, 1978.

пети достојит Бога, јако дивнаја створи роду чловечију“.³

Први српски псалтири настали су, према грчком тексту, најкасније у првој половини 14. века. У науци су познати као Михановићев, Бранка Младеновића, Минхенски, Шоповљев. У Баварској државној библиотеци у Минхену чува се један српски илустровани Псалтир настао око 1390. у време владавине кнеза српског (потоњег деспота) Стефана Лазаревића Високог. Овај Псалтир је касније преписан за патријарха Пајсија, а 7. априла 1941. изгорео је у пожару Народне библиотеке Србије у Београду.

У српској писмености познати су и Псалтири са последовањем који, поред псалтира, садржи часослов или часловац (гр. *ωρολόγιον*), тропаре и кондаке изабране из свих богослужбених књига, молитвословља, молитве, поучења, уставе и друго.

Један такав *Псалтир са њоследовањем* први су печатали господар Зете Ђурађ Црнојевић и са њиме митрополит зетски кир Вавила и свештеномонах Макарије од Чарне Горе, у првој српској штампарији на Ободу крај Цетиња, лета Господњег 1494. Следе Божидар Вуковић 1519. и

³ Ђорђе Трифуновић, наведено дело, одредница ПСАЛТИР, стр. 273. Овај Псалтир је издао Франц Миклошич, Псалтир с тумачењем писан 1346. за Бранка Младеновића, Старине Југославенске академије, IV, Загреб, 1872, стр. 29–62

Бождар Горажданин 1521, па затим Милешевска манастирска штампарија 1544. и 1557, онда Јеролим Загуровић у Млецима 1569, митрополит Никанор са штампаријом у манастиру Грачаници на светом и крвавом српском пољу Косову, и други за њима.⁴

Др Душан Глумац (1899–1980), професор Богословског факултета Српске православне цркве у Београду, у изврсној студији *Светио Писмо у нашим сѣтарим сѣоменицима*⁵, препознао је и пописао све цитате из Старог и Новог завета, које дословно и по сећању наводе средњовековни српски писци, повеље, похвале и стари српски записи и натписи. Др Глумац је у књизи објавио упоредо на грчком и црквенословенском језику српске редакције чак 2032 библијска цитата! Нешто више од половине (1010), су наводи из књига Старог завета, 922 су из књига Новог завета, а из других извора су преосталих 108 цитата. Занимљиво је да у овим наводима из грчког превода Старог завета Светог писма убедљиву већину чине цитати из Псалтира – чак 729! Треба, међутим, имати у виду да ти псалмски стихови нису навођени према изворном

⁴ *Псалтир са деветѣ библијских ѱесама*, превео владика Атанасије (Јевтић), у манастиру Грачаници на Васкрс 2000, стр. 237–8.

⁵ *Светио Писмо у нашим сѣтарим сѣоменицима*, издали Ст. Станојевић и др Д. Глумац, Српска краљевска академија, Београд, 1932.

тексту Библије, већ према часослову или часловцу (грч. ωρολογιον), псалтиру (грч. ψαλτηριον) и антифону (грч. αντιφωνον), књигама намењеним појцима за православно вечерње, јутрење и часове.⁶

Тако, примера ради, Свети Сава за два цитата узета из Давидових псалама, само вели *īлаіо-лейі*, али не каже ко. За неки други цитат псалма Свети Сава вели да је то рекао *некїо ірему-дрих*. Славног цара Давида обично назива *Давид кроїки* (68а), *їсаламни іевац* (70) или *блажени іророк* (83).⁷

Првовенчани српски краљ Стефан назива цара Давида кратко *Давид* (99), или *їророк Давид* (110) или најчешће само *їророк* (98, 101, 102, 115, 125, 135, 140). На једном месту Првовенчани цитира Давида речима: „Псалмом образ показа глагоље“ (119), а на два места као „пророчанскоје слово“ (125, 140). На једном месту наш краљ наводи један псалам као „пророчанство, јеже прорече Давид Духом Светим“ (99).⁸

Доментијан Хиландарац, учени Савин биограф и млађи савременик, као и Првовенчани пре њега, сматра да *Боїоизабрани Давид іишеї*

⁶ Исто дело, предговор Станоја Станојевића, стр. XI–XVIII.

⁷ Исто дело, стр. XV–XVI, бројеви у заградама означавају бројеве цитата у књизи.

⁸ Исто дело, стр. XVI.

1261, 1266, 1285, 1307, 1319, 1321, 1328, 1334, 1337), *йророк Давид* (914, 1292), *доіооїац Давид* (1000, 1016, 1104, 1110, 1312), *доіооїац и йророк* (917, 961, 1257, 1331), *доіооїац йророк Давид* (880, 935, 1028, 1048, 1066, 1981), *йеснойевац* (905, 907).¹¹

Данилов ученик и настављач (XIV век, код архиеп. Данила II био је „храњен, вољен и поучаван“), назива цара кратко *Давид* (1138, 1162, 1192, 1238), *йророк* (1122, 1134, 1148, 1189, 1224), *доіооїац* (1145, 1156, 1157, 1169, 1185, 1205, 1353, 1378), или *доіооїац Давид* (1198, 1219, 1231, 1362), *йророк и доіооїац* (1124), *свейойевац, йсалмойевац* (1374).¹²

Биране најпохвалније речи за цара Давида налазе се у повељама; тамо се цар Давид назива: *свейи йсалмисїа Давид* (1789) и *велики ва йпроцех божасїавни Давид* (1744, 1763).¹³

У записима се цар Давид назива: *Пророк* (1920, 1921), *нелажни йророк Давид* (1881) и *блажени йророк и доіооїац Давид* (1965), а у летописима *йеснойисац Давид* (1973) и *йророк* (1978, 1980, 1982, 1989).

Број цитата из Псалтира најпрегледнији је на следећој табели:

Св. Сава	16
Стефан Првовенчани	27
Доментијан	215

¹¹ Исто дело, стр. XVII.

¹² Исто дело, стр. XVII.

¹³ Исто дело, стр. XVII–XVIII.

Теодосије Хиландарац	73
Архиеп. Данило и ученици	226
Григорије Цамблак	11
Константин Философ	19
Похвале св. кнезу Лазару	13
Поп Пеја	1
Патријарх Пајсије	2
Повеље	71
Записи и родослови	32
Разни други извори	23

укупно 729 цитата

Почетком 13. века Свети Сава је за православне монахе српског рода саставио посебан *Устава за држање ѿсалѿира*, као поглавље манастирског Типика (Устава или Правила). У уводној посвети читамо: „Богом предани свима који хоће певати Псалтир, монасима који живе у тишини, и свима богобојажљивим православним хришћанима. Богоносни и преблажени оци наши, светилници свега света, земаљски анђели, небески људи, (...) нама оставише Устав (Правило) Богом преданога певања свога и умилних молитава, и то назваше Часловац. Други само Псалтир певаху, а други, будући подвижничкији, после сваке Катизме, Трисвето са поклонима и са тропарима покајним и са молитвама, (тако) певаху Псалтир“¹⁴

¹⁴ *Псалѿир са деветѿ бибљијских ѿесама*, превео владика Атанасије (Јевтић), у манастиру Грачаница на Васкрс 2000, стр. 226.

У овом Устави за држање Псалтира (Сказ хомешіому држайи Псалтир), Свети Сава, оснивач Српске православне цркве (1219) и духовни родитељ свих Срба света, оставио је као своје завештање да Псалтир никада не пресиаје. Јер из песама и молитава Псалтира, из тих библијских и свечовечанских дубина могли су Срби, и у најтежим временима и невољама, да „славе Бога и хришћански закон испуњују: ак’ и јесмо изгубили царство, душе своје губити немојмо!“¹⁵

¹⁵ Исто дело, стр. 239.

